

Тетяна Курінна

**ІЗ ВИТОКІВ БЛАГОДІЙНОСТІ Й ОСВІТИ ЄВРЕЙСЬКИХ
ГРОМАД В УКРАЇНІ В ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.**

На сучасному етапі історичного розвитку суспільства та з огляду на зміни, які відбуваються останнім часом у нашому житті, ми почали все частіше звертатися до витоків зародження благодійного руху, джерел духовності народів, яких поріднила українська земля,

та прагматичних чинників, що впливали на становлення традицій благодійництва. Саме вони знаходять промовистий шлях до серцець. Це той фундамент, який має властивість впливу на людську свідомість, силу і насагу, а її об'єднуючий потенціал майже безмежний.

Досліджуючи історію благодійності, доцільно згадати, що упродовж свого понад тисячолітнього існування в Україні вона тісно пов'язана не лише з християнством, а й властива всім спільнотам і релігіям, а явище добродійності було загальнолюдською цінністю. Зокрема, в містечках і селах Середнього Подніпров'я, Надросся та Потясмення поряд з українцями, росіянами, поляками традиційно проживали єврейські громади. Позитивно, що останнім часом в єврейських громадах набуває поширення явище благодійності і зростає популярність недільних шкіл, у яких діти нарівні із релігійними дисциплінами вивчають і світські. У таких умовах зростає інтерес до історії, культури, мистецтва.

Першу спробу дослідити благодійну дільність, зокрема єврейської громади м. Черкаси, зробив ще на початку ХХ століття М.О. Айзенштейн¹. Автор задовольнив потребу місцевого населення в точних даних, які характеризували життя міста в усіх його проявах. Також дослідник епізодично охарактеризував благодійні справи органів земського і міського самоврядування, приватну благодійність на розвиток освіти, культури, міського благоустрою краю.

За радянських часів, через зрозумілі причини будь-які публікації з проблем благодійництва та пожертвування, тим більше єврейського народу, були абсолютно неможливі. В останнє десятиріччя окреслену проблему епізодично досліджували історики Ф. Кандель², Ю. Мариновський³.

Вивчаючи історіографію цієї проблеми, ми звернули увагу на те, що історія благодійності єврейського народу в Україні і, зокрема, на Подніпров'ї, Пороссі та Потясменні залишається практично не висвітленою.

Так, епізодично справа єврейської благодійності висвітлюється в сучасному дослідженні благодійних товариств Миколаївщини періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст.⁴. На жаль, незнання історії єврейського народу і його природне вміння робити і цінувати добро не

лише своїм по вірі не шанується належно пересічним українцем і не лише ним, а для думаючого громадянства дає **повчальний урок: благодійність завжди була і буде атрибутом іудейської віри і життя єврейської громади, незважаючи на жодні політичні вітри та міфології.**

Зокрема, ще за Миколи I влада заборонила кагал – громадське автономне самоуправління, щоб ліквідувати “єврейську відособленість”⁵. Таким чином єврейські общини не могли без дозволу влади збирати гроші на власні потреби, і коштами з коробкового збору стала розпоряджатися не громада, як це було раніше, а місцева адміністрація. Коробковий збір – в основному податок на продаж кашерного м’яса – збирався лише з євреїв і йшов перш за все на покриття єврейських недоїмок. Його використовували також на утримання поліції і пожежної хури, на встановлення ліхтарів, брукування вулиць, на боротьбу з холерою, віспощеплення і з іншою метою – і лише залишки від коробкового збору йшли на утримання єврейських шкіл, синагог, лікарень, будинків для пристарілих та інвалідів. **Грошей постійно не вистачало, але громадське життя тривало – за рахунок приватних пожертвувань.**

У кожній єврейській громаді була “хевра кадиша” – похоронне братство: воно відало кладовищем і захороненням, допомагало хворим й оплачувало оренду земель, на яких розміщалися синагоги і кладовища. У багатьох громадах існували товариства “Бикур холим” – “Відвідування хворих”, вони утримували лікарні й аптеки, наймали лікарів і медичних сестер, роздавали безкоштовні ліки, доглядали за хворими і за необхідності відправляли їх на лікування в інші міста.

Практично в кожному місті були товариства виховання сиріт, допомоги бідним нареченим і породіллям, товариства для надання притулку мандрівникам, для утримання сирітських будинків і будинків для пристарілих та інвалідів. Єврейські благодійні товариства влаштували дешеві їдальні, допомагали одягом і паливом, надавали підтримку постраждалим від погромів, посилали єврейським воїнам мацу і кашерні продукти, видавали безпроцентні позики і безоплатні допомоги, а також гроші нужденним – для приготування суботньої трапези. Після великих пожеж громади приймали бездо-

мних, “для прокормлення”⁶, будували для них тимчасове житло, із різних кінців слуги осілої відправляли погорільцям вагони з одягом і хлібом.

Щоп’ятниці низка жебраків-євреїв ходила вулицями міст за милостинею, і в багатих будинках їм давали “гріш чи копійку, а в бідних – одну п’яту чи одну десяту копійки на кожного прохаючого”⁷. Таких монет у Росії не існувало, і тому в громадах виготовляли спеціальні марки або маленькі бляшані пластинки вартістю в яку-небудь частину копійки. Обійшовши багато будинків, жебрак ішов потім у громадську касу і обмінював зібрані марки або пластинки на рівнозначну їм суму грошей, щоб купити продукти для суботнього столу. У Білостоці вирішили спростити цю процедуру і створили “Комітет опіки бідних”. У нього вступило півтори тисячі міщан; вони вносили щомісячні пожертвування – від двадцяти копійок і більше, і за перші три роки свого існування комітет видав жебракам, за раніше складеними списками, 75 тисяч карбованців. Таким чином можна сміливо сказати про кожного єврея, який отримує милостині, що він має її чи то з волі Всевишнього, чи з волі суспільства.

Чим чисельним було місто, тим більше в ньому існувало благодійних закладів. Наприклад, одеська єврейська громада утримувала безкоштовну лікарню для бідних, куди приймали і християн, сирітський будинок на двісті дітей – з початковою школою і музичними класами, пологовий притулок для бідних жінок, денний притулок із їдальнею для нужденних дітей, дешеvu кухню з видачею безкоштовних обідів, богадільню на двісті п’ятдесят стариків, літні заміські оздоровчі колонії – для хворих, малокровних дітей. У Києві благодійні єврейські організації утримували на пожертвування безкоштовні лікарні, амбулаторії, хірургічну лікарню, санаторій для туберкульозних і санаторій для хворих дітей; вони допомагали бідним породіллям і хворим вдома, роздавали паливо на зиму і безплатні обіди, допомагали особам, які втратили працездатність, утримували школу для безпритульних дітей і т. п.⁸

Як заселявся єврейський люд в Черкасах, можна уявити: за даними ревізії 1765 р. було 465 будинків. Жителі платили чинш “і жодних повинностей не відбувають і податку не дають, євреїв немає, крім орендарів, які платили відкуп 10000 злотно, і за селітря-

ний завод 400 злотних”. У 1789 р. в місті було вже 561 будинків, в т. ч. 64 єврейських⁹. Із заснуванням у 1799 р. Київської губернії був утворений в Черкасах повітовий центр, який до того знаходився в Чигирині¹⁰. Євреї не з власної волі переселялися із сіл в міста. Мабуть, це питання варте окремої розвідки.

У цікавому дослідженні кандидата природничих наук головного управляючого Мошногорощенським маєтком Катерини Андріївни Балашової Михайла Юхимовича Філіпченка зазначено, що головним контингентом населення маєтку є українські селяни і міщани “у селах є євреї серед осіб, що служать в маєтку, деяку частину становлять поляки і, на кінець, є одне село і частина тих, хто служить – великороси”¹¹. Загальна кількість населення маєтку становила 68 тис. осіб, і розміщувалося воно в двох містечках – Мошни і Городище та 14 селах.

Відомо, що єврейське населення, головним чином у цих містечках, займалося дрібною і великою торгівлею, дрібними ремеслами, ладило з місцевим людом “інколи обробляло його, але все-таки хохол дружить з ним”¹².

До кінця XIX ст. євреям дозволялося мешкати далеко не усюди навіть у межах “смуги осілости”; наприклад, за законами 1804, 1807, 1882 та ін. років вони не мали права селитися поза містами і містечками, але незважаючи на це, уживалися в селах, містечках і містах краю.

Тому кількість єврейського населення в XIX – на початку XX ст. помітно збільшувалася. Це проглядається і з появою та зростанням єврейського купецтва, особливо в Умані, Черкасах, Корсуні, Каневі, Звенигородці, Чигирині та ін. Помітна тенденція збільшення вкладень як єврейського міщанського, так і купецького капіталу в розвиток банківської справи, міського господарства, промислового виробництва (наприклад, цукрових і цегляних заводів, тютюнових фабрик та ін.), транспортної та інших інфраструктур (річкових перевезень, будівництва й активне використання пристаней, наприклад, в Черкасах, Мошнах). Природно, що у всіх містах і містечках Подніпров’я, Надросся і Потясмення функціонували єврейські шинки, магазини, склади, кіоски, йшла ринкова і ярмаркова торгівля. Так, цифрові дані більше половини повітових міст Київської губернії знаходилися на території нинішньої Черкаської області.

На думку редактора регіональної єврейської газети “Надія” Клавдії Колесник, самоуправління в єврейських громадах будувалося на основі кагалу, причому за ним фактично зберігалася його попередня організація. Він був у кожному місті, де існувала єврейська громада, і відповідав перед урядом і перед християнським населенням за всіх її членів. Кагал платив податки, вершив єврейський суд, регулював внутрішнє життя громади. На чолі стояли старшини, а всі конкретні справи були у віданні різноманітних комісій (судової, шкільної, благодійної, торгової, санітарної та ін.). Духовним головою громади був рабин.

У архівних документах першої половини XIX ст. згадується про діяльність Корсунського і Стеблівського кагалів та їх бюджет, який формувався шляхом коробкового збору. Він складався із загального і додаткового податків. Загальний податок – це податок на вживання євреями м’яса, різаної птиці. Додатковий – податок з торгівлі, а також за “носіння національного одягу”. Був ще свічковий збір – за свічки, які запалювали єврейські жінки, зустрічаючи своє свято Шабат (Суботу). Ці податки йшли як на підтримку життєдіяльності самої громади, так і на загальнодержавні потреби та справу благодійності. Наприклад, в 1904 – 1905 рр. кошти корсунського коробкового збору розподілялися таким чином: 2350 крб. пішло на покриття дефіциту за утримання паралельного єврейського відділення при Корсунському двокласному народному училищі; а 1000 крб. – на потреби воїнів на Далекому Сході (із них 200 – на пошиття чобіт для загону козака генерала Міщенка, який брав участь у російсько-японській війні)¹³.

Виходячи з релігійних мотивів, у євреїв завжди був потяг до благодійництва і знань, тому що вони поважали людей, які вміли читати молитви, цінували талмудистів. Основними навчальними закладами єврейського населення до 30 – 40-х рр. XIX ст. були хедери, талмудтори і ешиботи. У хедерах збиралися невеликі групи дітей, досить часто на квартирі самого вчителя-меламеда. Діти вчилися читати і писати на івриті, вивчали Тору і єврейську богословську літературу.

Для навчання сиріт і дітей із бідних сімей створювалися талмуд-тори, які утримувалися на кошти єврейських громад і на по-

жертвування багатих євреїв. Ешиботи були вищими релігійними школами¹⁴.

Єврейська освіта поширювалася на Подніпров'ї. Так, згідно з переписом єврейського населення 1765 р. в с. Деренківець, яке входило до мошногородищенських маєтностей князів Воронцових, серед жителів згадувався “бельфер”, тобто вчитель хедера із Корсуня Абрамко¹⁵. Тому, вірогідно, в Пороссі були хедери, і подальші розвідки поглиблять знання про розвиток регіональної єврейської освіти. На початку XIX ст. в м. Корсуні була одна дерев'яна єврейська школа, що “стояла над в'їздом у замок” і була пізніше подарована єврейській громаді на навчальний заклад¹⁶.

Згодом з'являються єврейські училища трьох ступенів, додаткові єврейські класи при прихордських училищах для православного населення. Зокрема, у другій половині XIX ст. для тих єврейських дітей, які бажали вивчати російську мову, виникла можливість поступати вступати до Корсунського парафіяльного училища¹⁷.

У 1905 р. корсунська єврейська громада клопоталася про відкриття в місті окремої єврейської школи, яку планували утримувати на кошти коробкового податку. Уповноважений громади Раппопорт звернувся за допомогою в цій справі до власниці міста – княгині Ольги Валер'янівни Лопухіної-Демидової. І вона, будучи хворою, турбувалася про єврейську школу і використовувала свої особисті зв'язки для того, щоб домогтися виділення коштів на її будівництво. І в 1906 р. такий дозвіл був виданий¹⁸.

Досить високий рівень освіченості серед єврейського населення і скупчення їх на обмеженій території сприяли тому, що міста і містечка краю ставали своєрідними природними духовними культурно-освітніми центрами. Так, складений 30 листопада 1905 року список синагог, єврейських молитовних будинків і шкіл у Черкаському повіті відкриває список духовних правлінь, затверджених при 40 синагогах і школах повіту¹⁹.

Треба зазначити, що за часів володіння Корсунським маєтком найясніших князів Лопухіних-Демидових, як і сусідніх власників маєтностей краю, справа освіти в Надроссі розвивалася найкраще. Відкривалися школи та училища, які повністю або частково утримувалися князівською родиною. І це в умовах майже розладу родин-

ного економічного становища. Особливо активну участь у розвитку освіти брала саме Ольга Валер'янівна. І це не дивно. Книгиня закінчила Інститут шляхетних дівчат і Київською єпархією була рекомендована кураторкою навчальних закладів. Навіть напередодні буремного 1917 р. активно продовжувала освітню роботу²⁰. Так, до 1917 р. на Корсунщині діяло 47 початкових шкіл, де навчалося 3328 учнів і працювало 70 вчителів. Але не всі діти, з різних причин, мали можливість здобути початкову освіту. **Отже, як бачимо, власники маєностей дбали не лише про відтворення робочої сили в мастку. В житті князівської родини було не лише біле і чорне, а мала місце істина, від якої відказалася більшовицька влада. І на цьому духовному безпам'ятстві виховувалися обмануті наступні покоління.**

Зокрема, за допомогою Ольги Валер'янівни в 1913 р. в Корсуні відкрито чоловічу, а 1916 р. – жіночу гімназії. Приміщення чоловічої гімназії будувало земство (1913 – 1915 рр.), а під жіночу було передано колишній князівський будинок.²¹

Відомо, що в Корсунській гімназії на початку ХХ ст. навчалися діти місцевого населення різного віросповідання: православні та іудеї. Православні учні в цьому закладі отримували від Корсунського казначейства стипендію, що становила 163 крб²².

Окремо слід сказати про приватні пожертви на духовно-культурну справу. Відомо, що в 1911 р. в м. Черкасах було 13 єврейських молитовних будинків. Їх досить часто на власний кошт будували приватні особи і приносили в дарунок єврейській громаді. Такими були синагоги Скловського, Бєня, Тверського, Шнеєрського та ін. Крім того, було декілька “будинкових молитовень А.А. Зарицького”²³ та ін.

На нинішньому етапі розбудови держави нам не завжди вистає порозуміння, бо є правда і брехня, а істина завжди посередині. Тому, замислюючись зіставляємо, що рухало поодинокими заможними представниками єврейської громади чи громадою взагалі, так би мовити, ізгоїв, яких поріднила земля Надросся, подобається це комусь чи не подобається, але так склалася доля народу. Чи бажання вивищитися, чи відтворення робочої сили, чи так треба було чи ще якісь прагматичні чинники. Сказати тепер однозначно трудно, бо часи різні і вони змінюються, але рівень свідомості, культури був

явно вищий. А моральними чинниками благодійності є природа, виховання, мистецтво, господарська діяльність тощо. Прийшов час збирати каміння.

На початку ХХ ст. у Середньому Подніпров'ї єврейська громада жила відокремленим життям, відособленим від інших національностей – зі своєю вірою, звичаями, автономним управлінням, і це викликало у влади бажання знищити цю різницю і зрівняти їх з оточуючим середовищем²⁴. Закономірно, виходячи з цього, зберігаючи свою природну самобутність, громада турбувалася про духовні і матеріальні потреби єврейської частини населення. У 1911 р. громада м. Черкаси на свої кошти утримувала лікарні, богадільню, талмуд-тору, дешеvu їдальню і вищезгадані молитовні будинки та ін. Головним джерелом коштів був коробковий збір і добровільні пожертвування членів громади. Крім цього, функціонувало товариство допомоги бідним.

Дослідник єврейських громад Корсунщини К. Колесник цитує: “кошерне м'ясо здається в оренду відкупщику за 12 640 руб., з яких община отримує 10550 руб.”²⁵. Ця сума за останні чотири роки розподілялася так: на потреби лікарні – 4300 крб., богадільні – 1 110, талмуд-тори – 3 000, дешевої їдальні – 400, допомога бідним – 1200, молитовним будинкам – 550. Розподілявся коробковий збір особливою нарадою з 29 представників громади, так званою опікунською радою. Головував на ній Л.І. Диккер

Характерно, що в справах громади брали участь усі чоловіки, досягли 25-річного віку.

Була встановлена “такса коробкового збору – за убій худоби на кошер: бика, вола, корови від голів 1 руб 25 коп.”²⁶. Повчальним для сьогодення є діяльність місцевого самоврядування в краї. Тому проводилися такі значні і важливі зустрічі-наради єврейської громади, щоб вона могла спільно обговорити насущні проблеми та вирішувати свою долю і благодіянням пом'якшувати її удари. Повчальним для нас є рівень свідомості людей, які не втрачали істини і берегли та передавали віру в усі покоління, мали надію на кращі часи.

А світло в життя народу несли віра, культура, традиції і свята. Єврейські релігійні свята суворі і урочисті – в них закладений особливий духовний зміст. Рош-а-Шана, єврейський Новий рік і на-

ступний за ним Йом-Кипур не пов'язані з якими-небудь історичними подіями в житті єврейського народу. Так, згідно з віровченням, в Рош-а-Шана записується, а в день Відпущення утверджується: кому відійти, кому з'явитися на світ, кому жити, а кому померти... кому спокій, а кому поневіряння, кому благополуччя, а кому муки, кому бідність, а кому багатство, кому приниження, а кому велич. "Но тшува, тфила и цдака (каяття, молитва и добродійність) відмінюють зле приречення²⁷. Таким чином, повчала єврейська мудрість, якщо хочеш радісно і довго жити, то роби добро собі і ближньому, то і тобі буде легко вже на цьому світі.

Бо існують різні перешкоди – внутрішні і зовнішні, між людьми і ті, які заважають творити добро, перешкоди власних сумнівів. Є перешкоди, що існують через особисту обмеженість. Радість ламає всі перешкоди і приносить світло. Тому віра повчала робити добро, каятися із задоволенням.

Чи не тому на початку ХХ ст. на Середньому Подніпров'ї милосердя, благодійні справи здійснювалися значно в більших і глибших масштабах, ніж нині створюються окремі фонди для фарисейства чи коли вже "новим українцям" наступають "на хвіст".

Історія розвитку благодійного руху Середнього Подніпров'я початку ХХ ст. відкриває яскраві імена національно свідомих представників як українства, так і єврейства. Зокрема, серед повітового черкаського дворянства цей рух очолювали колезький секретар Микола Миколайович Тарнавський (крім цього очолював повітове опікунство народної тверезості і опікунство дитячих притулків Відомства імператриці Марії та інш. Благодійні справи) та міщанське товариство, яке займалося також видачею паспортів та інших видів посвідок на проживання, опікою сиріт, вдів, калік, опікувалося викоріненням в міщанських товариствах злиднів, завідувало майном і капіталами товариства. Міщани, які досягли 18-річного віку, по мірі становища платили збір, який становив 50 коп. в рік.

Головна стаття витрат: утримання управи – 2300 крб.; утримання лікарні для незаможних міщан – 200 крб.; витрати по етапу арештантів – 291 крб.²⁸ Таким чином, представники української і єврейської громад брали активну участь у громадському житті та справах благодійності. Поряд з цим єврейська громада вважалася однією

сім'єю і жила згідно з традиціями та культурою, це не заважало, а доповнювало суспільну самодіяльність і взаємодопомогу.

Зокрема, 1908 р. в м. Черкасах виникло товариство взаємодопомоги службовців торгово-промислових підприємств. Метою товариств було сприяння покращанню матеріальних і моральних умов життя своїх членів. Серед членів товариства – 213 осіб євреїв, українців, росіян.

Дійсні члени платили 3 крб. і щорічно 6 крб. під час вступу до товариства. При товаристві функціонувало бюро з працевлаштування. Також утворено медичний фонд для надання допомоги хворим членам, проектувалося відкриття училища і бібліотеки.

Як бачимо, серед правління товариства головували представники єврейської і російської національностей, а саме: С.П. Рабин, М.З. Лівшиць, члени правління Л.Б. Хароль, О. Немировський, Б.М. Вербицький, Б.С. Урицький, І.О. Ізраїльський, І.М. Башмачников, І.М. Складєвський. Тобто, спільна справа благодійництва поєднувала людей незалежно від віросповідання. **“Хто напоїть інших, той і сам напоєний буде”**(Притчі 11:25). **Бо в тяжкі часи люди діляться з своїми ближніми, цим заряджають їх духом щедрості, а це рано чи пізно принесе користь і їм.**

Саме тому справа надання допомоги черкаській міській бідноті зосереджена головним чином у руках двох діючих товариств: християнського благодійного товариства і товариства допомоги бідним євреям, які надавали нужденним грошову підтримку. У їхньому ж віданні перебувало ряд закладів, які обслуговували міську бідноту.

На Подніпров'ї участь міста в суспільному піклуванні виявлялося в субсидіюванні богадільні, роздачі допомоги біднякам та ін. У 20-х рр. ХХ ст. простежується еволюція освіти й благодійності в краї.

1917 рік в Україні знову поставив на порядок денний освіти питання про мову. Зокрема, у розпорядженні Російського Тимчасового уряду і Секретаря Справ освітніх закладів України вказувалося, що “в цілому ряді шкіл як нижчих, так і вищих початкових проводилася широка творча робота з виховання і навчання дітей рідною українською мовою”²⁹. Держава стояла на боці інтересів православної церкви. Церковні школи мали права державних.

Слід зазначити, що Міністерство сповідань доручило Ученому комітету розробити програми викладання Закону Божого у світських школах.

Паралельно у Міністерстві народної освіти працювала аналогічна комісія, що на конкурсній основі також розглядала програми та підручники з викладання Закону Божого та історії церкви³⁰, але **“душу” народів з’їли декретом від 20 січня 1918 р. “Про відокремлення Церкви від держави і школи від церкви”**. Так, 1919 р. були введені зміни в навчальному процесі освітніх закладів краю. Було виключено Закон Божий з навчальної програми, – відмінено вивчення латині, перевідні та випускні іспити.

31 липня 1922 р. вийшов циркуляр Наркомюсту УРСР всім Губюстам для вироблення обов’язкової постанови губвиконкомом про закриття єврейських навчальних релігійних закладів, наприклад, хедерів. Так, вказувалося, що **“10-ю ст. декрету про відділення церкви від держави і школи від церкви (Зб. Указ. №1 ст.31) викладання релігійних віровчень у всіх державних і суспільних, також приватних навчальних закладів, де викладаються загальноосвітні предмети, заборонено.**

Незважаючи на це категоричне розповсюдження декрету 1919 г., хедери та інші єврейські національні навчальні заклади релігійного типу з викладанням і вивченням біблії та інші існують³¹. **Таким чином влада закривала хедери та інші навчальні заклади релігійного типу; “хедери і інші релігійні школи, що не підкорилися опечатуванню і продовжують викладати дітям і підліткам біблію, будуть притягнені до кримінальної відповідальності”³². Отже, підходив час арештів, репресій як для українців, так і для євреїв, тих, хто працював в царині людського духу.** Так **“за виняткових обставин можливо приборкати злу волю церковників, позбавлених доходів, навіть арештом, залежно від тих форм, у яких виллється їх спротив закриттю хедерів”³³.**

Усім відомо, що єврейська нація дружна, усі євреї відповідальні один за одного, особливо за виховання дітей. Єврейський народ – це одне тіло, каже Кабала. Що це означає? За висловом головного рабина м. Дніпропетровська Ш. Каминецького: **“уявімо собі людське тіло, яке складається з багатьох частин. Тут є все: го-**

лова, торс, руки, ноги, пальці великі і маленькі. Але навіть якщо болить маленький ніготь на одному із мізинців, погано стає всьому організмові...”³⁴

Тому нині серед усіх перспективних проєктів вищевказаної громади, як, до речі, і м. Черкас, і м. Корсуня-Шевченківського, найважливішим є максимальна допомога людям.

Цдока – пожертвування нужденним – це велика міцва для того, хто її робить.

Адже згідно з вірою людина, яка дає цдоку, отримує заслужену нагороду від Бога ще в цьому світі.

Тому регіональні єврейські громади в наші дні взяли на себе відповідальність за долю тих, кому необхідна допомога. У єврейській громаді Дніпропетровська будуть розвивати соціальні програми, програми освіти та інші проєкти.³⁵

Україні потрібні інвестиції, власне, для одного – модернізації взагалі і, зокрема, освіти та употужнення науки, тобто для прирощення інтелектуального ресурсу, який опинився в лабетах реалій боротьби добра і зла. Таланту потрібна допомога. Як свідчить практика і досвід цивілізованих країн, науці, а тим паче гуманітарній, потрібна державна підтримка. Та й шкільна освіта стала непосильним тягарем держави. Тому бачиться, що виникла потреба створення єдиного координаційного центру благодійництва і меценатства при Президентові України. Це сприятиме єдності держави та її облаштуванню на шляху соборності України.

¹ Айзенштейн М. О. Весь город Черкасы на 1911 год. Адресная и справочная книга. – Черкасы, 1911. – С.71–75, 125–126.

² Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев. – Иерусалим. 1994. – Т. 3. – С. 113–116.

³ Мариновский Ю. Е. Шофар. Историко-краеведческий альманах. – Черкасы, 2004. – 279 с.

⁴ Гузенко Ю.І.Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2003. – Випуск V. – К.: Інститут історії України НАН України. – С. 132–141.

⁵ Кандель Ф. Указ. соч.

⁶ Там само

⁷ Там само.

⁸ Там само.

- ⁹ Айзенштейн М. О. Указ. соч. – С. 49.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Филипченко М.Е. Мошногородищенское имение Екатерины Андреевны Балашевой, Киевской губернии, Черкасского уезда, при местечках Мошны и Городище. – К., 1896. – С. 58.
- ¹² Филипченко М. Е. Указ. соч. – С. 60.
- ¹³ Колесник К. И. Еврейские страницы в истории Корсунщины. – Корсунь-Шевченковский, 1999. – С. 14–15.
- ¹⁴ Колесник К. И. Указ. соч. – С. 22.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Пономаренко Л. А. Плани й економічний опис Корсуня та його округи // Корсунський часопис. – № 1. –1994. – С. 35.
- ¹⁷ Колесник К. И. Указ. соч. – С. 22.
- ¹⁸ Там само. – С. 23.
- ¹⁹ Мариновский Ю. Е. Указ. соч. – С. 82–83.
- ²⁰ Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО) Ф.497. – Оп. 1. – Спр.49. – Арк. 40–41.
- ²¹ Там само.
- ²² ДАЧО. – Ф. 118. – Оп. 1.– Спр. 5. – Арк. 39
- ²³ Айзенштейн М. О. Указ. соч. – С. 53.
- ²⁴ Колесник К. И. Указ. соч. – С. 16.
- ²⁵ Там само. – С. 71.
- ²⁶ Там само. – С. 72.
- ²⁷ Рош-а-Шана // От сердца к сердцу. Ежемесячное издание еврейской религиозной общины Хабад-Любавич. – К., 2004. – № 48 5765. – С. 4.
- ²⁸ Айзенштейн М. О. Указ. соч. – С. 71.
- ²⁹ ДАЧО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 18.
- ³⁰ Реєнт О. У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 145.
- ³¹ Мариновский Ю. Е. Указ. соч. – С. 104.
- ³² Там само.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Каминецький Ш.Еврейская община – одна семья // Лехаим ноябрь 2004 №11/151. – С. 1.
- ³⁵ Там само.